

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті розглядаються різноманітні наукові підходи до проблеми професійної компетентності вчителя, показано актуальність вивчення даного феномену.

Ключові слова: освіта, вчитель, професійна компетентність.

Аннотация. В статье рассматриваются разнообразные научные подходы к проблеме профессиональной компетентности учителя, показана актуальность изучения этого феномена.

Ключевые слова: образование, учитель, профессиональная компетентность.

Annotation. Different scientific approaches to the problem of professional competence are dealt with in this article. The article show the importance of studying this phenomenon.

Keywords: education, a teacher, professional competence.

Актуальність. З початку 90-х років ХХ ст. українське суспільство перебуває в умовах переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої. Цей перехід тісно пов'язаний зі зміною способу життя українців, переоцінюванням ними усталених норм і цінностей, у тому числі й у системі освіти. Результатом сучасної освіти «повинне бути становлення людини, здатної до співпереживання, готової до вільного гуманістично орієнтованого вибору, індивідуального інтелектуального зусилля і самостійної, компетентної і відповідальної дії в політичному, економічному, професійному і культурному житті, яка поважає себе й інших, терпима до представників інших культур і національностей, незалежна в думках і відкрита для іншого погляду й несподіваної думки» [6, с. 51]. В українському суспільстві на сьогодні найактуальнішим залишається питання про конкурентоспроможність спеціалістів в умовах ринкової економіки, стрімких технологічних змін, глобалізації суспільства. На нашу думку, успіх вирішення даної проблеми безпосередньо залежить від працівників освітньої сфери, бо саме від професійної компетентності учителя залежить формування конкурентоздатності, ключових компетентностей учнів, їх спроможності увійти у світовий глобальний простір.

Ми вважаємо, що удосконалення рівня професійної компетентності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів – один із основних напрямів реформування сучасної системи освіти. Головний нормативно-правовий документ Міністерства освіти і науки України свідчить: «Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру» [5, п. 1 статті 56]. Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти й виховання в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й розвитку професійної компетентності вчителів загальноосвітніх шкіл.

Важливо зауважити, що в сучасних умовах реформування освіти радикально змінюється статус вчителя, його освітні функції, відповідно зростають і вимоги до його професійної компетентності, рівня його професіоналізму. Ми вважаємо, що показниками значущості професійної компетентності є зміни, що відбувалися в сфері суспільної свідомості в різні періоди історії. А саме професійній компетентності й педагогічній культурі притаманні великі можливості розвитку та стабільності суспільства, оскільки вони є, наприклад, гарантом для вирішення проблемних питань між старшим та молодшим поколіннями, сприяють адаптації до нових умов, більш ефективному процесу соціалізації особистості тощо.

Отже, сучасна ситуація суспільного розвитку актуалізувала необхідність всебічного вивчення такого феномену, як «професійна компетентність вчителя».

Мета статті – здійснити аналіз наукових джерел з проблеми професійної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу. Завдання статті – на основі наукових праць дослідників визначити аспекти професійної компетентності вчителів, розкривши сутність поняття «професійної компетентності» через ключові компоненти професійної компетентності та їх зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема професійної компетентності педагогічних працівників перебуває в центрі уваги дослідників. Цей факт є визнанням того, що професійна компетентність відіграє провідну роль у педагогічній діяльності.

Питаннями педагогічної компетентності займалися такі дослідники як В. Адольф, Ю. Варданян, Е. Зеєр, І. Зязюн, І. Колесникова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, Е. Рогов, Є. Сахарчук, В. Сєриков, В. Синенко, А. Щербаков та ін. У дослідженнях і публікаціях цих та інших вчених започатковано розв'язання нашої проблеми; на них ми будемо спиратися у своїй статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час у науці відсутній однозначний підхід до визначення понять «компетентність», «професійна компетентність». Вчені визначають професійну компетентність як певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як оволодіння людиною здатністю й уміннями виконувати визначені професійні функції (А. Маркова); як професійну готовність та здатність суб'єкту праці до виконання задач і обов'язків щоденної діяльності (К. Абульханова); як наявність спеціальної освіти, глибокої загальної й спеціальної ерудиції, постійне підвищення власної науково-професійної підготовки (В. Зазикін та А. Чернишова); як потенційну готовність розв'язувати задачі зі знанням справи (П. Симонов). На думку науковців, показниками професійної компетентності є загальна сукупність об'єктивно необхідних знань, умінь та навичок; уміння правильно їх застосувати під час виконання своїх функцій; знання й прогнозування можливих наслідків певних дій; результат праці людини; практичний досвід; гнучкість методу; критичність мислення; а також професійні позиції, індивідуально-психологічні якості й акмеологічні інваріанти.

Дослідник В. Адольф стверджує, що "професійна компетентність – це складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність

побудови навчально-виховного процесу" [1, с. 118]. Вчений Д. Савельєв вважає, що професійна компетентність може бути окреслена як здатність посадової особи успішно реалізувати (вирішувати) завдання, що відносяться до її компетенції. Близьким до такого тлумачення професійної компетентності є визначення науковця В. Весніна, який окреслює професійну компетентність як здатність працівника якісно й безпомилково виконувати свої функції, як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно опановувати нові знання й швидко адаптуватися до змінних умов [4, с. 59]. Пов'язування професійної компетентності з властивостями, якостями, новоутвореннями особистості є характерними для наукових праць Н. Яковлевої, Л. Анциферової, Д. Завалишиної, Є. Рибалко [8, с. 6-7]. Дослідник В. Кричевський визначає професійну компетентність як сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань [7, с. 67]. Вчений виділяє чотири види професійної компетентності: функціональна (реалізація професійних знань), інтелектуальна (здатність до аналітичного мислення й комплексного підходу до виконання своїх обов'язків), ситуативна (діяльність залежно від професійної ситуації), соціальна (реалізація комунікативних та інтеграційних здібностей).

Найбільше визначень професійної компетентності, безумовно, стосується досліджень у галузі професійної педагогічної компетентності. Так Н. Кузьміна окреслює її як сукупність таких компонентів: спеціальна компетентність; методична компетентність у галузі способів формування знань, умінь і навичок учнів; психолого-педагогічна компетентність; рефлексія професійної діяльності. Ми погоджуємося з думкою вчених Н. Радіоною та А. Тряпціною, які визначають професійну компетентність учителя як інтегральну характеристику, що визначає здатність розв'язувати професійні проблеми й типові професійні задачі, що виникають в реальних

ситуаціях професійної педагогічної діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та нахилів. Під професійною компетентністю науковець А. Хуторський розуміє сукупність ключових, базових і спеціальних компетентностей. Ключові компетентності – компетентності, необхідні для будь-якої професійної діяльності, пов'язані з успіхом особистості. Базові компетентності відображають специфіку педагогічної діяльності в межах вимог до системи освіти. Спеціальні компетентності, на думку вченого, відображають специфіку конкретної предметної й надпредметної сфери професійної діяльності. Для визначення змісту кожної із компетентностей необхідна структура, обумовлена їх спільними функціями та роллю в освіті.

А. Маркова [9, с. 34], розглядаючи професійну компетентність, у своїй фундаментальній праці «Психологія професіоналізму» виокремила наступні її види: спеціальна компетентність (володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальна компетентність (володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в певній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці); особистісна компетентність (володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості); індивідуальна компетентність (володіння прийомами саморегуляції і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, невідчужуваність професійному старінню, уміння організувати раціонально свою працю). Ми поділяємо погляди вченої, яка вважає, що сформованість названих вище видів компетентності означає зрілість людини в професійній діяльності, в професійному спілкуванні, в становленні особистості професіонала, його індивідуальності.

Розглядаючи сутність професійної компетентності учителя й враховуючи, що дана проблема досліджується й розробляється дослідниками досить не тривалий час, вчені наразі не прийшли до єдиного висновку. Так на думку В. Сластьоніна, І. Ісаєва, А. Міщенко й Є. Шиянова, професійна компетентність педагога виражає «єдність його теоретичної й практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності і характеризує його професіоналізм», при цьому основу структури компетентності учителя складають чисельні педагогічні вміння, що характеризують цю готовність [10].

Грунтовний аналіз сутності професійної компетентності вчителя подано у дослідженні В. Синенка. Він стверджує, що слід розрізняти професійну підготовку фахівця та його професійну компетентність. Перше поняття відбиває процес оволодіння необхідними знаннями й навичками, а друге — результат цього процесу, якісну характеристику. Компетентність — це ще й деяка перспектива, що тією чи іншою мірою доступна даному фахівцю через його індивідуальні можливості й різні об'єктивні фактори. Поняття «педагогічна компетентність» науковець вважає категорією педагогічної науки. Професійна педагогічна компетентність відображає істотні властивості й стосунки всіх предметів педагогічної науки. Найбільш суттєвою ознакою досліджень В. Синенка є трактування поняття «професійна компетентність вчителя» як інтегрування відповідного рівня професійних знань, умінь і навичок учителя, його особистісних якостей, що виявляються в результаті діяльності (рівень вихованості і освіченості учнів). Ми погоджуємося із думкою дослідника, який визначає критерії професіоналізму вчителя: глибокі професійні знання й теоретичні уміння, комплекс практичних умінь і навичок, уміло застосованих на практиці у процесі навчання й виховання. Ми вважаємо правильним висновок вченого про те, що професійна компетентність вчителя є високим рівнем його психолого-педагогічних і науково-предметних знань й умінь у поєднанні з відповідним

культурно-моральним виглядом, що забезпечує на практиці соціально затребувану підготовку підростаючого покоління до життя.

Вчений В. Сєриков стверджує, що компетентність учителя виявляється в здатності встановлювати зв'язок між педагогічним знанням і ситуацією розвитку учня, в умінні дібрати адекватні засоби і методи з метою створення умов для розвитку особистості учня. На думку науковця В. Міжерикова педагогічна компетентність учителя – це єдність теоретичної й практичної готовності до здійснення своєї професійної діяльності. Ми згодні з думкою науковця Л. Мітіної, яка пов'язує педагогічну компетентність із гармонійним поєднанням знання предмета, методики й дидактики викладання, умінь і навичок (культури) педагогічного спілкування, а також прийомів і засобів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації.

Дослідниця І. Колесникова вважає, що педагогічна компетентність - це інтегральна професійно-особистісна характеристика, що зумовлює готовність і здатність виконувати педагогічні функції згідно прийнятих у соціумі в конкретно-історичний момент норм, стандартів, вимог. Автор Є. Сахарчук у своїх дослідженнях використовує термін «компетентність фахівця сфери освіти», розуміючи під ним інваріантні характеристики його особистості як професіонала, що дозволяють ефективно реалізовувати професійну діяльність. Ми згодні з науковцем Н. Кузьміною, яка визначає професійну компетентність педагога як його обізнаність, як властивість особистості, що дозволяє продуктивно вирішувати навчально-виховні завдання, спрямовані на формування особистості іншої людини. Вчений Е. Рогов розуміє педагогічну компетентність як «професіоналізм педагога», вкладає в це поняття такі сукупні характеристики, які відбивають психофізіологічні, психічні й особистісні зміни, що відбуваються в роботі вчителя в самому процесі оволодіння й тривалого виконання діяльності, що забезпечує якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань в особливих умовах. Дослідник Ф. Гоноболін підводить до думки про творчу педагогічну компетентність і розглядає працю вчителя як творчий процес, де

головним є знання з предмета й уміння ці знання використовувати. Автор вважає, що в процесі діяльності виявляються якості особистості, особливості психічних процесів і властивостей людини, а провідне значення мають самовдосконалення і творчість. Ми погоджуємося із думкою вченого, що творчість – це оригінальне розв’язання будь-якого завдання, пов’язаного з працею вчителя, і якщо він творчо мислить, значить, він компетентний у своїй професійній діяльності.

Користуючись терміном «професійно-педагогічна компетентність», учений С. Молчанов характеризує її як обсяг компетенцій, коло повноважень у сфері професійно-педагогічної діяльності, тобто розглядає компетентність як системне поняття, а компетенції – як його складову частину. С. Молчанов пропонує визначати компетентність у широкому й вузькому смислах. Так у широкому смислі компетентність, на думку дослідника, – це підтвержене право належності до певної професійної групи працівників, що визнається з боку соціальної системи загалом та представників інших професійних груп – зокрема. Ми не можемо цілком погодитися з автором цього визначення, оскільки в ньому фактично ототожнюються поняття "професійна компетентність" і "рівень освіти". Натомість подане ним визначення професійної компетентності у вузькому смислі є, на нашу думку, більш категоріально чітким: професійна компетентність – це коло питань, у яких суб’єкт наділений пізнаннями, досвідом і сукупність яких відтворює соціально-професійний статус та професійну кваліфікацію, а також деякі особистісні, індивідуальні особливості (здібності) й якості, що забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності.

Науковці у своїх дослідженнях звертаються до поняття «професійна компетентність», визначаючи сутність та зміст, виявляють соціальні, педагогічні, психологічні умови становлення даного феномену. У процесі опрацювання наукових досліджень з даної проблеми, ми виявили, що автори розглядають професійну компетентність: як сукупність професійних властивостей (Л. Анциферова); як ступінь сформованості суспільно-

практичного досвіду суб'єкта (Ю. Ємельянов); як професійну самоосвіту (А. Маркова); як стійку здатність до діяльності зі «знанням справи» (В. Огарьов); як здатність до актуального виконання діяльності (М. Чошанов). Загалом науковий аналіз проблеми професійної компетентності вчителя дозволяє представити її як багатоаспектну. Зазначимо, що дослідники уявляють професійну компетентність: як високий рівень володіння знаннями, вміннями й навичками (В. Безрукова, О. Дубасенюк, О. Шахматова та ін.); як реалізацію потреб фахівця, як вирішення завдань професійної діяльності (С. Дружилов, С. Каплун, І. Климкович, С. Молчанов, В. Ягупов та ін.); як особистісну характеристику, властивість особистості, особистісне новоутворення (Л. Анциферова, Д. Завалишина, Є. Рибалко, О. Сімен-Сіверська, Н. Яковлева та ін.); як психічний стан особистості (А. Маркова, Н. Яковлева та ін.); як готовність особистості до здійснення професійної діяльності (Р. Ваврик, М. Варій, В. Косарев, Н. Лобанова та ін.).

Закордонні експерти мають власну точку зору на складові педагогічної компетентності. Наприклад, у США на посаді вчителів у школах бажають бачити висококомпетентних спеціалістів. Педагогічними працівниками можуть працювати особи, які успішно склали тести, зміст яких включає перевірку п'яти основних аспектів: основні вміння; загальний кругозір (знання літератури, історії, мистецтва); знання педагогіки, психології, філософії; знання обраного предмету; майстерність учителя (даний аспект, до речі, досить часто критикують, його визнають неадекватним, вважаючи, що досить важко врахувати всі елементи майстерності) [2].

На підставі проведеного аналізу розробок вчених ми можемо констатувати, що загальна феноменологія професійної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу та її окремих видів знайшла відображення у великій кількості психолого-педагогічних досліджень, проте в сучасній психолого-педагогічній науці проблема професійної компетентності педагога не має однозначного розв'язання. Різні трактування професійної компетентності вчителя обумовлені, перш за все, особливостями

структури діяльності фахівців різних професійних галузей. Однак базовою характеристикою даного поняття залишається ступінь сформованості в педагогічних працівників єдиного комплексу знань, навиків, умінь, досвіду, що забезпечує виконання професійної діяльності (Н. Тализіна, Р. Шакуров, А. Щербаков та ін.). Ми підкреслюємо, що зараз не існує точного визначення «формули компетентності» (М. Чошанов.), критеріїв професіоналізму (А. Маркова), якостей професійної компетентності (І. Колесникова), а також особистісного професіоналізму (Е. Зеєр). Це пов'язано з тим, що сам термін ще остаточно не вивчений, недостатньо досліджений в психолого-педагогічній науці і в більшості випадків використовується для визначення високого рівня кваліфікації й професіоналізму фахівця.

На нашу думку, критерієм ефективності професійної підготовки учителя загальноосвітнього навчального закладу повинна бути сформована професійна компетентність як складна взаємодія професійних і особистісних характеристик. Професійну компетентність педагога ми розуміємо як синтез когнітивного, наочно-практичного й особистісного досвіду. При цьому, як наголошують В. Болотов, В. Сєриков, компетентність, виступаючи результатом навчання, не прямо впливає з нього, а є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного й діяльнісного досвіду [3, с. 21].

На основі здійсненого аналізу літературних, наукових, науково-публіцистичних джерел, вивчення практичного досвіду роботи педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, вимог до їх професійної майстерності, вмінь і навичок, ми можемо сформулювати власне визначення поняття "професійна компетентність учителя загальноосвітнього навчального закладу".

Професійна компетентність вчителя – інтегроване професійно особистісне утворення, в якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти. Ми схильні вважати, що це – інтегративна

властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної й практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

На основі розробок вчених та спираючись на власний досвід роботи з педагогічними кадрами ми представляємо структуру професійної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу, подавши її як сукупність ключових компонентів професійної компетентності вчителя (рис.1):

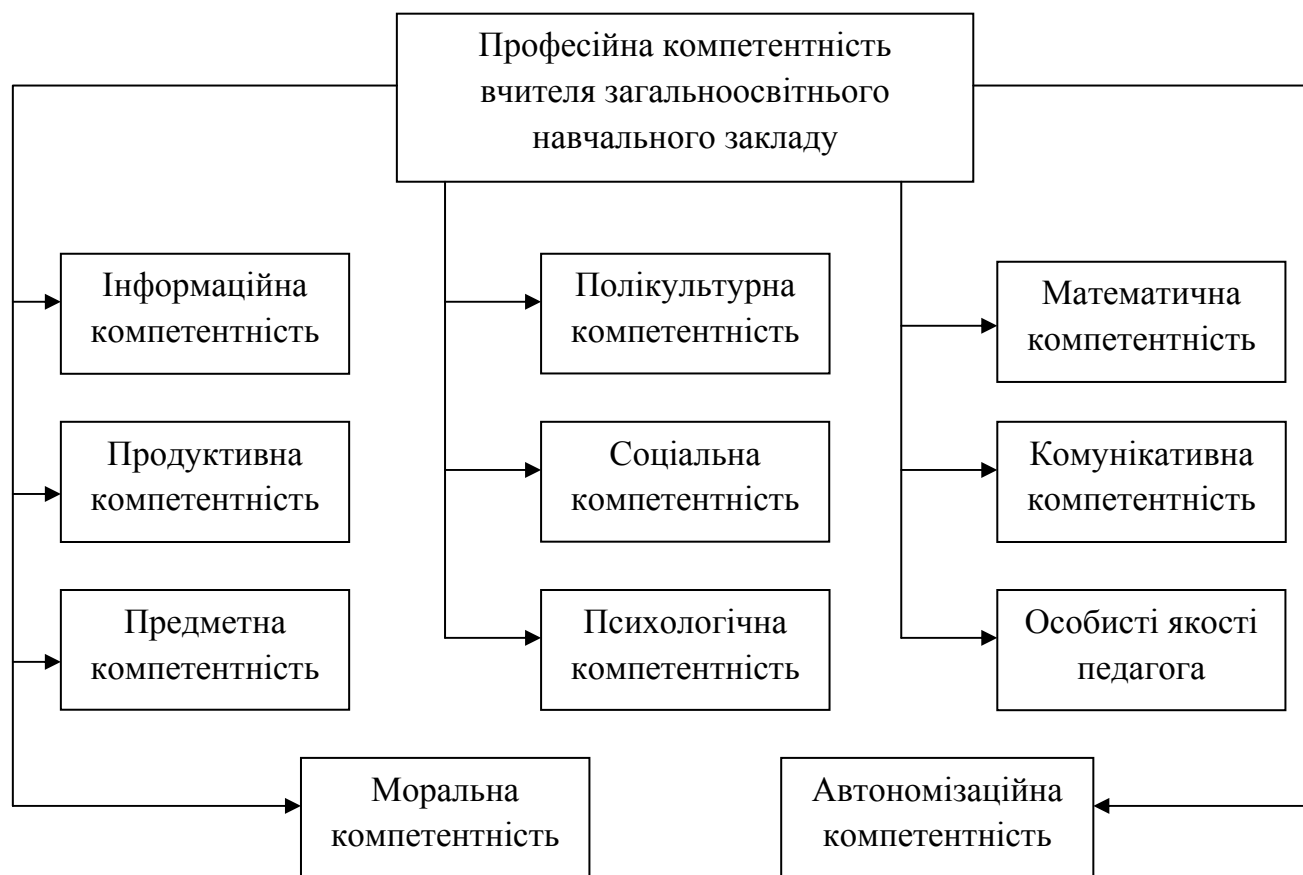

Рис. 1 Ключові компоненти професійної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу

Науковими працівниками розробляються й постійно вдосконалюються ключові складові професійної компетентності вчителів. Проаналізувавши праці й дослідження вчених, ми встановили, що більшість науковців виділяють наступні:

1. Продуктивна компетентність - вміння працювати, отримуючи прибуток; здатність виробляти власний продукт, приймати рішення та нести відповідальність за них; готовність та потреба у творчості (Ш. Амонашвілі, М. Коломієць, Н. Кузьміна, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко, А. Хуторський, В. Цапок та ін.);
2. Автономізаційна - здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності; готовність і потреба навчатися протягом усього життя (Ш. Амонашвілі, С. Висоцька, Н. Кузьміна, В. Пилипівський, А. Хуторський, В. Цапок, О. Шиян та ін.);
3. Інформаційна - володіння інформаційними технологіями, вміння добувати, опрацьовувати й використовувати різні види інформації з різноманітних джерел (В. Адольф, Ш. Амонашвілі, В. Введенський, М. Коломієць, А. Орлов, В. Синенко, А. Хуторський та ін.);
4. Предметна - ЗУН в області конкретного предмета, спеціальності (В. Адольф, В. Введенський, С. Висоцька, Т. Добудько, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);
5. Особистісні якості вчителя - терпимість, доброзичливість, чуйність, урівноваженість, витонченість, толерантність, рефлексія, людяність та інші (Ш. Амонашвілі, В. Введенський, М. Коломієць, Н. Кузьміна, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);
6. Комунікативна - вміння вступати в комунікацію, бути зрозумілим; спілкування без обмежень усно, писемно, рідною й іноземними мовами (В. Введенський, М. Коломієць, Н. Кузьміна, М. Мітіна, В. Пилипівський, А. Хуторський та ін.);
7. Моральна - готовність, спроможність та потреба жити за традиційними моральними нормами (Ш. Амонашвілі, С. Висоцька, М. Коломієць, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);
8. Психологічна - здатність використання психологічних ЗУН в організації взаємодії в освітній діяльності (Ш. Амонашвілі, Т. Добудько, М. Коломієць, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);

9. Соціальна - вміння жити й працювати з оточуючими; вміння безконфліктно співіснувати (С. Висоцька, Н. Кузьміна, М. Мітіна, В. Синенко, А. Хуторський та ін.);

10. Математична - вміння працювати з числовою інформацією, володіння математичними вміннями (А. Орлов, С. Раков та ін.);

11. Полікультурна – оволодіння досягненнями культури; розуміння інших людей, їх індивідуальності і відмінностей за національними, культурними, релігійними й іншими ознаками (А. Хуторський та ін.).

Підсумовуючи зазначене вище, можемо відзначити, що сьогодні більшість науковців серед ключових позицій професійної компетентності вчителів виводять на перше місце саме продуктивну компетентність та розглядають її не лише як вміння працювати, а насамперед, як здатність до створення власного продукту, прийняття певних рішень, несення відповідальності за них, готовність і потребу у творчості.

Висновки. Таким чином, у даній статті ми здійснили аналіз наукових джерел; розглянули поняття «професійна компетентність»; на основі наукових праць дослідників визначили аспекти професійної компетентності вчителів, розкривши сутність поняття «професійної компетентності» через ключові компоненти професійної компетентності та їх зміст.

На наш погляд, професійна компетентність вчителя – поняття динамічне, багатогранне й багатоаспектне, його зміст змінюється у відповідності із процесами, що відбуваються в суспільстві й освіті. Структура професійної компетентності також повинна періодично видозмінюватися, корегуватися в зв'язку зі стрімким розвитком науки й практики. Питання визначення змісту, форм, рівнів, механізмів та структури «професійної компетентності» учителя загальноосвітнього навчального закладу потребують подальшої розробки, систематизації, аналізу й узагальнення.

Обраний нами напрям дослідження буде мати своє продовження. **Наше подальше дослідження буде спрямоване на поєднання управлінських впливів та дій адміністрації щодо розвитку професійної компетентності**

працівників педагогічного колективу й створення відповідних умов для цього; розробку факторно-критеріальних моделей вимірювання рівня професійної компетентності вчителя. Технологічна складова дослідження має розкрити, як за допомогою моніторингу можна стимулювати процес розвитку професійної компетентності на рефлексивній основі. Над цими питаннями ми будемо продовжувати працювати, розробляючи тему нашого дослідження.

Література

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография / Красноярский Гос. университет / В.А. Адольф. – Красноярск: КрГУ, 1998. – 286 с.
2. Балицкая Н.З. Педагогическое образование за рубежом. Тесты на компетентность учителя / Н.З. Балицкая // Педагогическое образование. – 1992. – Выпуск № 5. – С. 101–102.
3. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 23– 28.
4. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала : Пособие по кадровой работе / В.Р. Веснин. – М.: Юрист, 1998. – 96 с.
5. Закон України "Про освіту" №1060-ХІІ, із змінами від 11 червня 2008 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/
6. Краевский В.В. Общие основы педагогики: учебное пособие для студентов и аспирантов педвузов / В.В. Краевский. – М. : Волгоград: Перемена, 2002. – 163 с.
7. Кричевский В.Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ / В.Ю. Кричевский. – М. : Педагогика, 1987. – 212 с.
8. Майборода Т.А. Основные подходы к определению содержания профессиональной компетентности в психологических исследованиях / Т.А. Майборода, Л.С. Мовсесян // Материалы научно-технической конференции по итогам работы профессорско-преподавательского состава СевКавГТУ за 2007 год. – Т. 1. Естественные и точные науки. Технические и прикладные науки – Ставрополь : СевКавГТУ, 2008. – 236 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
10. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1998. – 512 с.